

A SAJTÓ HATALMÁTÓL A HATALOM SAJTÓJÁIG

A politikai közvélemény és információs eszközei Franciaországban 1789–1799

Az 1789-es francia forradalom egyik legfontosabb, máig ható következménye a modern értelemben vett *politikai nyilvánosság* megszületése. Az efféle társadalmi struktúrák természetesen nem jöhetnek létre egy csapásra: kialakulásuk mindig hosszú fejlődési folyamat eredménye. A közügyekről való nyilvános megszólalás lehetőségével már a forradalom eszmei előkészítői, a francia felvilágosodás gondolkodói is rendszeresen éltek, de az ehhez rendelkezésükre álló eszközök (szigorúan cenzúrázott, alacsony példányszámú újságok, könyvek, rölapok, pamfletok, illetve az irodalmi szalonok és a színház) hatásukban még igen korlátozottak voltak, és persze a hatalom sem csak a sajtócenzúrával igyekezett megakadályozni a tekintélyt kikezdő új eszmék terjedését/terjesztését. A felvilágosodás évtizedei a korábbi állapotokhoz képest mégis nagy előrelépést jelentenek, hiszen ez az az időszak, amikor – minden kommunikációs nehézség ellenére – az információkhoz (mindenekelőtt a *politikai* információkhoz) jutó polgárok köre lényegesen kibővül, amint a korábbi, ún. *reprezentatív nyilvánosságot* (Habermas) fokozatosan felváltja előbb az *irodalmi*, majd a *polgári nyilvánosság*, s vele együtt megszületik, és az abszolutizmusellenességben egységesül a politikai közvélemény.¹

Maga a forradalom viszont majd abban az értelemben válik korszakhatárrá, hogy 1789-től a közvéleményt formáló írásos és szóbeli eszközök, illetve az egész társadalmi kommunikációs rendszer általános és nagyarányú fejlődésnek indul, és immár országos szinten is megszerveződik a rendszeres és gyors információforgalom.

Jelen írásban eme új típusú nyilvánosság kiteljesedésének és megszilárdulásának történetét szeretnénk nagy vonalakban áttekinteni – elsősorban francia forrásmunkák alapján.

Vizsgálódásunk középpontjába a sajtót állítottuk, mivel a forradalom kezdetén megszülető modern politikai napilapok szinte azonnal a kor legfontosabb médiumaivá váltak, és bár a sajtószabadság rövid virágzása után a cenzorok újra diadalmaskodtak az írók fölött, és a sajtót a hatalom szócsövének szerepébe kényszerítették, de a sajtó ettől még továbbra is az új információs rendszer meghatározó eleme maradt. A forradalom informatikai tablója azonban igencsak féloldalas lenne, ha figyelmünket kizárólag az újságokra korlátoznánk, ezért röviden ki fogunk térni a szóbeli kommunikációban bekövetkezett egyes fontosabb változásokra is.

Látni fogjuk, hogy a modern politikai nyilvánosság struktúráinak kialakulását a forradalom tette lehetővé, de ezt a politikai forradalmat semmiféle technikai forradalom nem kísérte. Bár ekkoriban is megjelennek egyes, korlátozott körben használt újszerű technikák,² alapvetően új hírközlési formák nem születnek – azokat majd csak az ipari forradalom teremti meg.

Tény viszont, hogy a már korábban is létező kommunikációs eszközök, a nyomtatványok (újságok, rölapok, plakátok), illetve a szóbeli kommunikációs formák (szónoklat, forradalmi dalok, színház) a forradalom éveiben válnak valódi *tömegmédiummá*, a polgárok tájékozódásának, illetve orientálásának alapvető eszközeivé.

Ugyanakkor informatikai vonatkozásban felmérhetetlen jelentőségűek azok a változat(tat)ások, melyek a forradalom radikalizálódásából és a forradalmárok sajátos elhivatottság-tudatából fakadóan egy egészen új világ megteremtésének igényét jelzik.

Az ideológiai/politikai átstrukturálódást (az Emberi és Polgári Jogok Nyilakozata, az új alkotmány, majd a több mint ezeréves monarchia megdöntése és a köztársaság kiáltása) a földrajzi, gazdasági teret, az időt, a társadalmi és kommunikációs viszonyokat új alapokra helyező „forradalmi” intézkedések követik, melyek alapvetően átalakítják Franciaország egész információs terét.

A közigazgatási rendszer átszervezése (a *département*-rendszer kialakítása, a belső vármhatárok lebontása, illetve Párizs szekciókra osztása); az utcák, községek, városok nevének megváltoztatása; a forradalmi naptár, s ezzel egy új időszámítás bevezetése; a súly- és hossz mértékrendszer megújítása és egységesítése; a vallás „államosítása”, majd üldözése, a katolikus ünnepek helyébe lépő hazafias tüntetések/ceremoniák rendszerezése; a régi (a királyságra vagy a vallásra utaló) szimbólumok újjakkal való felváltása (nemzeti színű kokárda, frigiai sapka); az „uram”, „asszonyom”, „kisasszony” megszólításokat kiszorító „polgártárs”, „polgártársnő” (*citoyen, citoyenne*) kifejezések bevezetése,³ illetve a tegeződésnek – ugyancsak az egyenlőség jegyében történő – kötelezővé tétele; a francia nyelv Párizs környéki dialektusának a – szeparatizmus melegágyának tekintett – vidéki nyelvjárásokkal és a kisebbségi nyelvekkel szembeni fokozatos előretörése,⁴ a politikai szókészlet megújulása, az antikizáló, heroikus/patetikus stílus eluralkodása; a már az újszülöttek nevének kiválasztásában is megmutatkozó „forradalmiság” (a rengeteg *Brutuska, Lükurgoszka, sőt Augusztus Tizedikécske* vagy *Alkotmányocska*) – megannyi tényező, melyeket a jelen írásban terjedelmi okok miatt még csak érintőlegesen sem tárgyalhatunk.

A fentebb felsorolt világkép- és életmódbeli változásokból, valamint a politika közügyé válásából következő egyik, a kommunikációs viszonyokat alapvetően megváltoztató jelenséget azonban mindenképpen ki kell emelnünk. A korábban talán a legfontosabb információs bázisnak tekinthető templomi közösségek helyén (Párizsban) vagy amellet (vidéken) olyan új politikai közösségek jelennek meg, melyek a hatalom és a politikai döntéshozásban immár tevékenyen részt vállaló „átlagpolgárok” közötti kétirányú információáramlás addig sohasem tapasztalt gyorsaságát és bőségét tudják biztosítani.

A párizsi Városháza, a Nemzetgyűlés vagy utóbb a Konvent határozatait mindig nagyban befolyásolják a klubok, a szekciók, a különféle párizsi vagy vidéki „népi társaságok” szóbeli és/vagy írásos állásfoglalásai (delegációk, illetve levelek, plakátok, röplapok) és esetenkénti fegyveres tömegmegmozdulásai. Voltaképpen a párizsi hatalmi szervektől érkező leiratok, határozatok, ajánlások, illetve a hozzájuk beérkező feliratok és kérvények hatalmas forgalma alkotja a gerincét mindannak, amit a forradalmi (és ellenforradalmi) sajtó tesz majd országos szinten is publikussá.⁵

Az abszolutisztikus/arisztokratikus rend felbomlása nyomán keletkező kommunikációs űr, a széles néprétegek „politikacsináló” aktivitása, a reakciós erők külső és belső támadása mind-mind szükségessé teszi az információk bőségebb, rendszeresebb és szabadabb áramlásának megszervezését, legalizálását. A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a forradalom győzelméhez és konszolidációjához nélkülözhetetlen kommunikációs szabadság – legalábbis *tartalmi* vonatkozásban – csak addig létezik, amíg e három fenti tényező azt szükségessé teszi.

Az új, forradalmi hatalom megszilárdulása (a radikalizmusból a terrorizmusba átcsúszó jakobinusok, majd az őket követő Direktórium uralma, s végül Napóleon dikta-

túrája), a népi mozgalmak háttérbe szorulása és a katonai sikerek nyomán szinte teljesen megsemmisül az éppen hogy kivívott szólás- és sajtószabadság, mint ahogy fokozatosan elhal, illetve egyoldalúvá válik a vezetők és a „vezetettek” közötti rendszeres kommunikáció is (a klubok, társaságok betiltása).

Jól követhető e folyamat a különböző nyomtatványok (könyvek, rölapok, újságok) mennyiségi és tartalmi változásain. A forradalom sajtójának vizsgálata előtt azonban érdemesnek tűnik röviden áttekinteni a francia sajtó történetét 15. századi megszületésétől a forradalom előestéjéig.

Sajtószabályozás a forradalom előtt

Franciaországban az első, még rendszertelenül megjelenő – igen vegyes és gyakran megbízhatatlan információkat tartalmazó – újságok (*nouvelles à la main*) a 15. század végén kerülnek ki a nyomdákban. A periodikus sajtó (hetilapok) megszületésére még több mint egy évszázadot kell várni (*La Gazette*, 1631), az első napilap (*Journal de Paris*) pedig csak 1777-ben (Angliához képest 70 éves késéssel) tűnik fel.

A 17. századi újságok négy, átlagban 40 soros oldalon jelennek meg, teljes tartalmuk 8500–9000 *n* – ez a mennyiség egy átlagos mai napilap két hasábját sem töltené meg.

A nyomdák technikai kapacitása is igen alacsony ekkoriban. A kezdetben használatos kétnyomásos, kézi sajtógépekkel a reggel 5-től este 8–9-ig tartó munkanap alatt mintegy 2500–3000 lapot tudtak kinyomtatni. Amikor François-Ambroise Didot 1771-ben alkalmazni kezdi az egynyomásos sajtógépet, a napi termelés gyakorlatilag megduplázódik, a későbbiekben pedig az újságok formátumának növelésével tudják emelni az információmennyiséget.

A nyomtatványok egyre növekvő száma már a 16. század közepén szükségessé teszi a nyomtatás törvényi szabályozását. Az 1547-es fontainebleau-i ediktummal (II. Henrik), majd az ezt követő 1570–71-es rendeletekkel elsősorban a reformáció irodalma, illetve egyéb „felforgató” irodalmak terjesztése ellen próbált gátat emelni a hatalom. Az 1571-es rendelet azt is előírta, hogy a szerző és a nyomdász nevét minden kiadványon fel kell tüntetni.

A 16. század végén már halálos ítéletek is jelzik a sajtószabályozás szigorúságát. Az első áldozatok: Martin Lhomme nyomdászt Párizsban máglyára küldik „becsületsértő episztolák és könyvek” nyomtatása és árusítása miatt; Edme Bourgoin Tours-ban négyelik fel egy, a zsarnokgyilkosságot igazoló írás kiadásáért.

Bár a halálbüntetés később egy időre eltűnik (majd csak 1757-ben állítják vissza), de a sajtócenzúra csavarjait egyre szorosabbra húzzák: egy 1728-as törvény értelmében a cenzúra megsértéséért súlyos esetben 5 év gályarabságot lehet kiszabni; az 1764-es rendelet megtiltja, hogy a királyság pénzügyeiről bármit is publikáljanak; a párizsi Parlament 1767-es határozata a vallással kapcsolatos írások kiadását tiltja be.

A sajtórendelkezések érvényesítéséért felelős cenzorok számának növekedése jól tükrözi a sajtó fejlődését: 1736-ban 72, 1763-ban már 121, a forradalom előestéjén pedig 150 királyi cenzor tevékenykedik Franciaországban.⁶

1650 és 1750 között közel 900 író, kiadót, könyvkereskedőt börtönöztek be, mintegy 100 könyvet, rölapot nyilvánosan, máglyán égettek el. A megtorlást a kor legjelentősebb gondolkodói sem kerülhették el: Diderot száz napot tölt a vincennes-i várbörtönben, Voltaire, Morellet, Marmontel pedig a Bastille foglya lesz.

A kor viszonyait jól szemlélteti, hogy a Bastille 1659 és 1789 közötti foglyainak több mint ötödét valamilyen sajtóvétség miatt ítélték el.⁷

Fontos megjegyezni, hogy a sajtóvétségek döntő többsége könyvekhez, időszakos magazinokhoz, essékhez, röplapokhoz kapcsolódik: a napisajtó majd csak a forradalom idején válik valódi politikai tényezővé, s akkor majd elsősorban a napilapok újságíróira sújt le a mindenkori hatalom dühe.

A forradalom előtti napi- és hetisajtó relatív értéktelenségére utal az a tény is, hogy a felvilágosodás gondolkodói – miközben harcosan kiállnak a sajtószabadság elve mellett – meglehetősen lenézően, lekicsinylően nyilatkoznak az újságokról. Rousseau például 1755-ben így ír egy genfi barátjának: „Mi is egy periodikus kiadvány? Érdemtelen, haszontalan és tisztavirág-életű valami, melynek olvasására a művelt emberek nem vesztegetnek időt, s csak arra jó, hogy a nők és az ostobák hiúságát kielégítse.”⁸

Diderot a Trevoux-lexikonba írott szócikkben imígyen definiálja az *újságot*: „Azok dolgának megkönnyítésére találták ki, akik túl elfoglaltak vagy túl lusták ahhoz, hogy egész könyveket olvassanak el.”⁹

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy az újságok már a forradalom előtt is nagy szerepet játszottak a közvélemény formálásában: 1751 és 1788 között 252 új lapot indítanak Franciaországban, s bár ezek többsége kérészéletűnek bizonyult, a szám mégis jelzi a korabeli sajtó vitalitását. A változásokat sürgető közvélemény mind határozottabb megnyilvánulásaira a királyi udvarban is felfigyeltek. A három uralkodót is megélt, 88 éves Richelieu marsall *bon mot*-ja 1784-ben már az arisztokrácia aggodalmát tükrözi: „XIV. Lajos uralma alatt egy szót sem mertek szólni; XV. Lajos alatt suttogtak; XVI. Lajos idején pedig már hangosan beszélnek.”¹⁰

A forradalmi sajtó megszületése

Köztudott, hogy Franciaországban a szólás- és sajtószabadságot először az 1789. augusztusi *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* foglalja törvénybe. A gyakorlatban azonban a sajtószabadság már XVI. Lajos Államtanácsának 1788. július 5-i rendeletét követően megvalósul francia földön.

Az 1789 májusára tervezett Rendi Gyűlésre való felkészülés érdekében ugyanis a király e rendeletben felszólítja alattvalóit, hogy írásaikkal járuljanak hozzá az ország gondjainak feltárásához. Mindez azt jelenti, hogy ha formálisan nem is szüntetik meg a cenzúrát, de időszakosan felfüggesztik az előzetes engedélyeztetés rendszerét.

A dekrétum hatására – az ún. *panaszfüzetek* összeállításával párhuzamosan – megindul a röplapok és a pamfletek áradata. Az előző évi havi 40 röpirattal szemben 1788 nyarán havonta több mint 100 ilyen nyomtatvány kerül az utcákra, s számuk még nőni is fog egészen a Rendi Gyűlés 1789. májusi megnyitásáig.

A Rendi Gyűlés összeülte után viszont már egyértelműen a gombamódra szaporodó újságoké a főszerep a tájékoztatásban és a politikai közvélemény formálásában – nem véletlen tehát, hogy a hatalom azonnal támadást indít a veszélyesnek ítélt lapok ellen. A Brissot szerkesztette *Le Patriot Français*-t és Mirabeau *Les Etats-Généraux*-ját rögtön az első számok megjelenése után betiltja a nyomdai tevékenységet felügyelő királyi intendáns.¹¹

Két nagy múltú újság, a *Journal de Paris* és a *Mercure de France* szerkesztői május 19-én az alábbi utasítást kapják: „A közönség jogos kíváncsisága arra vezette a királyt,

hogy lehetővé tegye minden periodikus kiadvány és minden engedélyezett napilap számára, hogy ismertessék mindazt, ami a Rendi Gyűlésen történik, de beszámolójukban szigorúan csak a tényekre szorítkozva – bármiféle eszmefuttatás vagy kommentár nélkül.”¹²

A szabadság levegőjétől megrészegült sajtót azonban már nemigen lehet efféle intézkedésekkel megfékezni. Engedéllyel vagy anélkül, az újságok száma megsokszorozódik. Május elejétől július végéig 42 új lap kerül ki a párizsi utcákra.

A Bastille bevétele és a sajtószabadságot kimondó Nyilatkozat elvileg egészen új helyzetet teremt, miután azonban magában a Nyilatkozat XI. cikkelyében már ott szerepel a sajtóvétség – akkor még pontosan nem definiált – fogalma, a gyakorlatban az újságok és újságírók elleni hatósági fellépésre esetenként még mindig sor kerül.

Marat-t, az uszító hangú *L'Ami du Peuple* szerkesztőjét már egy hónappal a sajtószabadság deklarálása után perbe akarják fogni, majd 1790 januárjában elfogatási parancsot adnak ki ellene, amiért is kénytelen egy időre illegálitásba vonulni. Két hónappal később hasonló sorsra jut Danton is.

Mivel számtalan rölapot, gúnyiratot adnak ki nemzetgyűlési képviselők nevében, avagy név nélkül, az új forradalmi hatalom is sajtórendeletekkel próbál gátat vetni a röpiratok, illetve a rendkívül olcsó, két *sous*-ért árult újságok áradatának. Elsőként a párizsi Városháza dekrétuma korlátozza a sajtószabadságot, melyben a név nélkül megjelenő, „izgatásra alkalmas” nyomtatványok *árusítóit* fenyegetik börtönnel (az aláírással megjelenő rölapok esetében a szerző felel írásáért).

Az 1791. július 17-i „zavargások” (a Mars-mezei sortűz) másnapján a Nemzetgyűlés elrendeli mindazok letartóztatását, akik írásaikkal „gyilkosságra, rablásra, avagy a törvények iránti engedetlenségre uszítanak”.

Nem sokkal később, augusztus 22-én a Nemzetgyűlés elfogadja a sajtóvétségről szóló Thouret-féle törvényt, mely az 1791-es Alkotmányba is bekerül a Nyilatkozat XI. cikkelyéhez kapcsolódó rendelkezésként. E sajtótörvény büntetés terhe mellett megtiltja a törvényekkel és az alkotmányos szervekkel szembeni uszítást, a népfelkelésre való biztatást és a köztisztviselők rágalmazását.

Megfelelő apparátus hiányában azonban e rendelkezés (az előzőekhez hasonlóan) csupán holt betű marad: a sajtószabadság gyakorlatilag 1792. augusztus 10-ig (a királyság megdöntéséig) korlátlanul érvényesül Franciaországban.

A sajtó mint üzlet

1788-ban egész Franciaországban mintegy 60 periodikát adtak ki. Az 1792. augusztus 10-ig megjelenő több mint 500 új lap nem pusztán a politikai élet felforrósodásának a jele, hiszen a sajtó nemcsak a politikai csatározások eszköze, hanem komoly haszonnal kecsegtető üzleti vállalkozás is. Csak kis befektetést igényel, és viszonylag alacsony példányszám esetén is (az olvasottabb lapok átlag 5000 példányban kelnek el) biztos bevételt jelent.

Ezer példány előállításának napi költsége 40 *livres*, vagyis egy kiadós ebéd ára a királyi palotában vagy egy operaházi páholy bérleti díja. Egy közepesen jól menő újság tulajdonosa (a szerkesztő, a nyomdász és a terjesztők bérének kifizetése után) nagyjából egy miniszter fizetésének felét könyvelheti el tiszta haszonként (ez egy kétkezi munkás bérének 5–8-szorosa).

Egy konkrét példa – az átlagosnak tekinthető *L'Ami du Roi* című lap – vizsgálatával megpróbáljuk felvázolni az újságkiadás technikai vonatkozásait.

Ennek az 1790 szeptemberétől megjelenő királypárti lapnak a tulajdonosa Fréron, a 18. századi filozófusok első számú közellenségének özvegye, szerkesztője az özvegy testvére, Royou abbé volt.¹³ Az újság két állandó munkatárssal dolgozott, de néha alkalmi cikkírókat is foglalkoztatott. Az előfizetések nyilvántartására 3-4 írnokot alkalmaztak, a terjesztést 6-7 rikkancs végezte, ezenkívül a naponta megjelenő 5000-ből 1000 példányt kiragasztattak az utcákon.

Egy-egy újság olvasótáborát – a falakra kiragasztott, illetve a társaságban hangosan felolvasott példányokat is figyelembe véve – általában a napi példányszám 8-10-szeresére szokták becsülni: a *L'Ami du Roi* az egyik legolvasottabb royalista lap volt 1792-es betiltásáig.

Miközben az újságok száma megsokszorozódik, a nyomdaipari technika továbbra is igen kezdetleges marad. Az ipari forradalom eredményei majd csak 1815 után szivárognak be Franciaországba: addig marad a kézi nyomdagép, mely maximum napi 3000 példány előállítására alkalmas. Nő viszont az újságok formátuma és oldalszáma (legjellemzőbb a 4 vagy 8 oldalas forma).

Fréron özvegyének saját nyomdája volt (ez elég ritka, az újságok általában csak szerződéses viszonyban állnak egyes nyomdászokkal), ezért költségei a szokásosnál is alacsonyabbak voltak, vagyis a lap busás hasznot hozott. 1789 és 1792 között a royalista lapokat gyakran illették azzal a váddal, hogy finanszírozásukban a királyi udvar is közreműködik, ez azonban csak egyes – kevésbé tőkeerős – újságok esetében volt igaz.

Tény ugyanakkor, hogy a forradalmi sajtót is szubvencionálták. A királyság bukása után megalakuló girondista kormány a propagandamunka irányítására már 1792. augusztus 18-án létrehozta a „Közszellemiségi Irodát”, mely Roland belügyminiszter felügyelete alatt a girondista lapokat (*Le Patriote Français*, *La Chronique de Paris*, *La Sentinelle*, *Le Courrier de Gorsas*) pénzeli; az utóbb hatalomra jutó jakobinusok a Robespierre-hez közel álló Payan lapját, a *L'Antifédéraliste*-et és a *Le Bulletin de la Convention*-t támogatják. (A korszak hivatalos lapja, a *Le Moniteur* is részben állami támogatással működik.)

A jakobinusok majd különösen nagy figyelmet szentelnek a hadseregbeli hazafias propagandának: hatalomra kerülésük után tízezrével küldik a külső és belső frontokra a jakobinus lapokat: szétterítésükben az országszerte működő jakobinus klubok igen nagy segítséget nyújtanak a Közjóléti Bizottságnak.

Egyes tábonokok saját újságot is kiadnak, például Dugommier, a pireneusi hadsereg főparancsnoka (*L'Avant-Garde*) vagy a „győzelem megszervezője”, Carnot (*La Soirée du Camp*), Napóleon pedig itáliai és egyiptomi hadjárata idején is több saját lapot alapít.

Az újságokban megjelenő hírek, aktuális információk különböző csatornákon jutnak el a szerkesztőségekbe. Az újságírók egy része valamely adott területre/témára specializálódott „szabadúszók”: ők „alkalmi munkatársakként” megrendelésre írnak cikkeket a lapoknak, gyakran ugyanazt az írást több újságnak is eladva, de az is megesik, hogy a szerkesztő egy korábbi napszakban megjelenő, konkurens hírlapból egyszerűen kimásol egy-egy cikket.

Hírvadászok járják a rendőrkapitányságokat és a kávéházakat: különösen a (még ma is működő) *Procope* kávéházba vagy a királyi palotabeli *Foy*-ba érdemes betérni, hiszen ezek a forradalom politikai elitjének legfőbb törzshelyei.

Egyébként magát a királyi palotát, az – utóbb a király kivégzésére voksoló (!) – orléans-i herceg rezidenciáját egészében is a forradalom egyik legfontosabb ideológiai és kommunikációs fórumának tekinthetjük. Az épületnek a herceg által bérbe adott ár-kádjai és galériái számtalan üzletnek, könyvesboltnak, kávéháznak, étteremnek és kabarénak adtak otthont. Egy 1789-ben Párizsba látogató vidéki arisztokrata, Ferrières márki egyik levelében igen érzékletesen írja le a királyi palotabeli politikai „zsibvásárt”: „El sem lehet képzelni, ki mindenki gyűlik ott egybe! A látvány valóban megdöbbentő. Kész cirkusz! Öt vagy hat kávéházba is betértem, és állítom, nincs az a Molière-komédia, melyben olyan jelentek fordulnának elő, mint amilyenek itt a szemem elé tárultak: emitt valaki megreformálja, átírja az alkotmányt; egy másik egy pamfletet olvas fennhangon; a harmadik a miniszterek ellen ágál; mindenki beszél, mindenkinek megvan a maga hallgatósága, mely figyelmesen követi a szónoklót. ... A sétányokon lányok és fiatalemberek tömege. A könyvesboltok tele vannak olvasgató, könyveket lapozgató emberekkel.”¹⁴ Világos, hogy e hely valóságos paradicsom volt a hírvadászok számára.

A vidéki eseményekről a lapok helyi terjesztőitől, a postaigazgatóktól, illetve esetenként maguktól az olvasóktól érkeznek beszámolók. Az ilyen olvasói híradásokat a bélyegköltség metérítésével honorálják.

A frontokról főleg a hadiszállítóktól kapnak híreket a lapok, s az információért a szállítóknak rendszeres fizetés jár. Az országhatáron túli eseményekről úgy tájékozódunk, hogy egyes külföldi nagyvárosokba alkalmanként ügynököket küldenek, akik ott „beszerveznek” helyi tudósítókat, levelezőket.

Az információtovábbítás hagyományos eszköze, a postaszolgálat azonban igen lassú (Marseille-ből Párizsba minimum négy, de néha tíz nap alatt érkezik meg egy levél), ezért a friss hírekre éhes – és kellő tőkével rendelkező – lapok gyakran „kibérelték” a hadsereg éppen megfelelő irányba tartó futárait, akik „lőhalálában” nyargalva juttatják célba a katonai üzenetekkel együtt a hírlapi anyagokat is.

A legvagyonosabb kiadók pedig egyenesen saját postaszolgálatot állítanak fel a hírbeszerzés és a terjesztés meggyorsítása érdekében. Duplain népszerű lapját, a *Courrier Extraordinaire*-t saját lovai és bricskái szállítják vidékre, s így a Párizsban nyomtatott újságot két nap múlva már a lyoni rikkancsok is árusíthatják.

A költségek csökkentése érdekében Duplain vállalja a *Le Chronique de Paris* szállítását/terjesztését is, sőt a bricskákba – jó pénzért – gyakran még sietős utazókat is felvesznek. Amikor 1791 januárjában a gyorskocsiszolgálatot (delizsánsz) állami monopóliummá teszik, Duplain – a törvénnyel mit sem törődve – továbbra is fenntartja saját postarendszerét.¹⁵

Természetesen az állami postaszolgálat is tovább fejlődik a forradalom éveiben. Az alábbi adatsor a franciaországi postaállomások számának alakulását mutatja:

az 1700-as évek elején: kb.	700
1789-ben:	1320
1794-ben:	1466 postafiók. ¹⁶

A legfontosabb hírforrás persze mindig is Párizs. Az aktuális információkat a politikai tudósítók szállítják, akik közül egyesek a Nemzetgyűlés vitáit ülik végig, mások pedig a városi testületek, a megyei küldöttek vagy például a jakobinus klub tanácskozásairól tudósítanak – néhány órán belül.

Láthatjuk tehát, hogy a modern sajtó működési alapelvei már ekkor érvényesülnek: gyorsaság a hírbeszerzésben, gyorsaság a terjesztésben.

Újságírók és olvasóik

Az újságírók általában fiatal és tanult (gyakran jogi képzettségű) emberek, jól ismerik a felvilágosodás filozófiáját, de természetesen – a lap orientációjától függően – különbözőképpen interpretálják azt: Rousseau-t például egyaránt idézik a királypárti és a forradalmi újságírók is. Fontos megjegyezni, hogy még a „vadabb” újságok stílusa is műves, emelkedett. Marat *L'Ami du Peuple*-jében is csak a tartalom agresszív, míg mondatai szépek, méltóságteljesek. Még Hébert *Père Duchesne*-je is irodalmi szépséggel szólal meg – eltekintve a helyenkénti népies/vulgáris „kiszólásoktól”.¹⁷

A stílus fennköltségét szolgálja az antik római vagy görög történelem híres/hírhedt alakjainak gyakori felidézése is. A forradalom nagy szónokai is gyakran élnek ilyen utalásokkal (Saint-Just például *második Catilinának* nevezi XVI. Lajost,¹⁸ Robespierre minduntalan Caesart, Brutust avagy a spártai erényeket emlegeti, de még a Nemzeti Gárda egyik egyszerű gránátosa is Démoszthenészhez hasonlítja Mirabeau-t¹⁹ – természetesen hát, hogy az újságok is tele vannak hasonló hivatkozásokkal.

Marat a *L'Ami du Peuple* 1789. november 10-i számában például a véres kezű római császárokkal rokonítja a francia uralkodókat: „Mi az a néhány csepp vér, amit a jelenlegi forradalomban a nép ontott ki szabadsága biztosítása érdekében ahhoz a vérözhöz képest, melyet Tibérius, Néró, Caligula vagy Caracalla idézett elő; ahhoz a vérözhöz képest, mely IX. Károly vallási tébolyának vagy XIV. Lajos bűnös nagyra-
vágásának a következménye?”²⁰

Camille Desmoulins viszont a mindenkire gyanakvó, válogatás nélkül gyilkoló Néró rémuralmát leíró Tacitust fogja majd idézni a *Le Vieux Cordelier* 3. számában, hogy érzékeltesse a jakobinus terror sújtotta Franciaország drámáját. (Robespierre persze elérte a célzást, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a lap 6. számának megjelenése után – Dantonnal együtt – vérpadra küldi a szerzőt, hajdani iskolatársát, barátját!)

Az újságírók azonban az efféle múltba forduláson túl a jövő hírnökei is: az új politikai nyelv megteremtése legalább annyira az ő érdemük, mint a politikusoké. Lousstalot például több cikket is publikál a politika és a kialakítandó új nyelv összefüggéseiről. A *Révolution de Paris* 1789. október 24–31-i számában így ír erről: „Egy jó törvény megalkotásához nem elég az, hogy felhagyunk a régi szavak használatával, az ezekhez kapcsolódó ideákat is el kell felednünk.”²¹

A jakobinusokhoz közel álló „hazafias nyelvész”, Urbain Domergue saját lapot indít (*Journal de la langue française*) azzal a céllal, hogy az új politikai nyelvet közérthetővé csiszolja, vagy ahogy ő fogalmaz: „elősegítendő, hogy világosan legyen kifejtve mindaz, ami a Nemzetgyűlés vitáiban most még nem mindenki számára érthető”.²²

A „szabadság nyelvének” mielőbbi megteremtését Domergue egy nyelvészegyesület (*Société des amateurs de la langue française*) létrehozásával is megpróbálja elősegíteni: ennek nemcsak nyelvészek, irodalmárok, művészek lesznek tagjai, de soraiban ott találunk számos vezető politikust is (Brissot, Condorcet, Robespierre, Anthoine, Carra stb.). Az egyesület még a *Francia Nyelv Alkotmányának* megfogalmazását is tervbe veszi majd (a kivitelezésig viszont sohasem jut el).

Meg kell jegyeznünk, hogy miközben a kulturális és politikai elit a nyelvi nüanszokkal bíbelődött, a korabeli Franciaországban minden második férfi – és majdnem az összes nő – analfabéta volt. A 17. század végén a francia nők 86%-a, a férfiak 71%-a még a nevét sem tudta leírni, házasságlevelüket kereszttel jegyezték. Az ország gazdagabb, műveltebb északi és keleti részein ennél jobbakk az arányok, és persze ezen belül

a városok sokkal „civilizáltabbak” voltak, mint a vidék: XIV. Lajos idején Párizs és Rouen férfilakosságának 75, illetve 57%-a már írástudó (legalábbis a saját nevét képes leírni). De még a forradalom idején is a házassulók 63%-ának kereszt volt a kézjegye.²³

A fentieket figyelembe véve még megdöbbenőbb az a tény, hogy a forradalom éveiben a francia újságkiadás még a későbbi korokhoz képest is rekordmennyiségeket mutatott fel. Míg 1780-ban a londoni napisajtó példányszáma az 50 ezret sem érte el, a 600 ezres lélekszámú forradalmi Párizsban napi 200–250 ezer újságpéldány került az utcákra, s további 80 ezret postáztak vidékre. Összehasonlításként néhány adat Párizs későbbi napi sajtóforgalmáról: 1802-ben 33 ezer példány (no igen, ekkor már Napóleon az úr); 1836-ban 110 ezer; 1846-ban 180 ezer példány.²⁴

A forradalom éveiben a sajtó olvasása tehát már nem csak egy szűk elit privilégiuma. Annál is inkább, hogy az összességében 300–350 ezer főre tehető újság-előfizetők számánál még sokkal nagyobb volt az „olvasók” tábora: már említettük az utcai vagy kávéházi felolvasásokat. Nem véletlen, hogy az előfizetők 8–10%-át a kávéházak, kocsmák, kabarék tulajdonosai teszik ki (1790-ben csak Párizsban 4300 „ívóhely” közül lehetett választani²⁵), a kávéházak a helyben olvasható lapokkal próbálják becsalogatni magukhoz a vendégeket.

A forradalom előtt az egyéni előfizetők elsősorban a nemesek, bankárok, nagykereskedők, hajós vállalkozók és az államigazgatási tisztviselők köréből kerültek ki, most felzárkóznak melléjük a kiskereskedők, kézművesek és a jómódú parasztok is. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a forradalom éveiben a sajtó valódi tömegmédiává fejlődött.

A forradalmi színház és a forradalom dalai

Sokszor leírták már, hogy a francia forradalom Beaumarchais *Figaro házasságának* 1784. április 27-i bemutatójával kezdődött, de persze mint minden kezdet, ez is igen nehéz volt. A királyi cenzor, Suard mindent megtett, hogy a darab színre vitelét megakadályozza. Miközben a kor legnagyobb színészei egymással vetélkedtek a darabbeli szerepekért, Suard a *Journal de Paris*-ban megjelentetett – Artois grófja által sugallt – nyílt levélben megtámadta a szerzőt, aki erre oly vitriolosan válaszolt, hogy még a mások is elnéző királyt is sikerült feldühítenie. Lajos elrendelte, hogy a király öccsét sértegetni merészülő „semmirekellőt” a Saint-Lazare javítóintézetbe zárják, mivel „a Bastille túl nemes börtön lenne egy ilyen csirkefogó számára”.²⁶

Az 1785-ös év egy másik bemutatójának már korántsem volt ekkor visszhangja. A királpárti írásai miatt utóbb kivégzett nagy klasszicista költő, André Chénier öccsének művét, Joseph Chénier *Edgar*-ját (csakúgy mint az 1787-ben színpadra kerülő *Azémi*-t) a közönség egyszerűen kifütyülte. Chénier azonban nem adta fel, s így az egyházat, a fanatikus katolikus királyt, illetve magát a monarchikus rendszert pellengérré állító IX. Károly 1789. november 4-i bemutatóján már a forradalom első számú drámaírójaként ünnepli őt a párizsi közönség.

A Szent Bertalan-éji vérengzést felelevenítő dráma *Nemzeti Színház*-beli²⁷ első előadását azonban hosszas huzavona előzte meg. A darab bemutatását az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának szólásszabadságot kimondó cikkelyére hivatkozva sürgető Chénier-nek is meg kell vívnia harcát Suard ellen. Chénier végül ravasz trükkel él: Suard-nak a *Journal de Paris*-ba névtelenül írott, a mű bemutatását ellenző cikkére vá-

laszul a darabot színpadra ajánló, Suard írását kigúnyoló broszúrát jelentet meg, melynek szerzőjeként magát Suard-t tünteti fel.²⁸ E húzásának köszönhető, hogy a drámát végül is műsorra tűzik, s a IX. Károly szerepét alakító Talma, a kor legnevesebb színésze minden este nagy ováció közepette deklarálhatja IX. Károly zárszavát: „A királyok bűnei nem maradnak megtorlatlanul... Elárultam a hazát, a becsületet, a törvényeket, az ég, lesújtva rám, leckét ad a királyoknak.”²⁹

A Nemzetgyűlés 1791. januári rendelete – a szólásszabadság elve értelmében – gyakorlatilag bárki számára engedélyezte a színházalapítást. Ettől fogva a korábban nem túl jelentős színházi élet ugrásszerű fejlődésnek indult, s a színpad a kor egyik legfontosabb médiajává nőtte ki magát. Csak 1791-ben 23 új színház nyitja meg kapuját, s a műfaj fontosságát, népszerűségét jól mutatja az a tény, hogy később még a legnagyobb katonai krízisek idején is állandóan telt házzal mennek az előadások.

A felfokozott lelkesedés légkörében egy másik, a korábbiakban mindig kifütyült színpadi szerző, a forradalmi naptár majdani megalkotója, Fabre d'Eglantine is sikert arat végre didaktikus, forradalmi darabjaival (*Philinte de Molière* 1790, *A felfuvalkodott ostoba* 1792).

Az új hatalom természetesen azonnal igyekezett saját szolgálatába állítani a széles körben hatni most kezdő színházat: meglehetősen silány, propagandisztikus művek tömkelege igyekszik a nézők fejébe sulykolni az új politikai *credót*. Az efféle színdarabok művészi „értékéről” 1794. január 7-én így ír a *Le Moniteur* kritkusa: „úgy tűnik, hogy mindez nem más, mint egy Pitt és Cobourg által pénzelt összeesküvés, melynek célja az, hogy gyalázatba döntse a francia színházat.”³⁰

Gyakran konkrét politikai események adják a színművek témáját, például 1790. július 13-án (a forradalom első évfordulójának előestéjén) a párizsi Notre-Dame-ban mutatják be *A Bastille bevétele* című darabot. Monvel a szerzetesrendek feloszlatása után írja meg *A zárda áldozatait* (1791. március), az utóbb Robespierre-t név szerint is támadni merő – s ezért persze vérpadra kerülő – harcos feminista, a *Női és Polgártársnői Jogok Nyilatkozatának* megfogalmazója, Olympe de Gouge pedig *A zárda, avagy a kényszerű fogadalmak* című drámájával arat sikert.

A Tuileriák ostroma és a király bebörtönzése is számos szerzőt inspirál direkten propagandisztikus művek megírására. Ilyen a *Népek és királyok, avagy az ész bírósa* című 1792-es darab is, melynek ismeretlen szerzője a király és az őt kihallgató *sans-culotte* párbeszédet így jeleníti meg:

- Ki tett téged királlyá?
- Az Isten.
- Csaló vagy. Anyád és apád téged is csak úgy hozott világra, ahogy az én szüleim engem.
- Dicső őseim...
- Noked kell felelned az általuk kiontott vérért is. Mondd csak, voltak királyok az emberek előtt?
- Akkor még nem volt rájuk szükség.
- De emberek már voltak a királyok előtt?
- Meglehet.
- A régi népek tehát megvoltak királyok nélkül is?
- Vadak voltak. Amint fejlődni kezdtek, rögtön szükségét érezték, hogy legyen egy főnökük.

- Tehát a nép emelte fel a királyokat?
- De...
- No, most megfogtalak. Hazudsz tehát, amikor azt mondod, hogy az Isten tett királlyá.³¹

Természetesen nem csak a forradalom hívei írtak színműveket. Az időközben újra az arisztokraták fellegvárává lett *Comédie-Française*-ben mutatják be például Laya *A Törvények barátja* című darabját (1792), melynek két, nevetséges figuraként feltüntetett szereplőjében (*Nomophage* és *Duricrâne: Törvényfaló és Keményfejű*) Robespierre- és Marat-ra ismerhetett a közönség.

„A királyok, csakúgy mint az istenek, a törvények felett állnak” – deklarálja Lefranc de Pompignan *Didon* című drámájában, melyet 1793 januárjában, a király perének döntő szakaszában (!) mutatnak be.³²

Amikor aztán 1793. augusztus 1-jén a *Comédie-Française*-ben bemutatják François de Neufchâteau *Paméla, avagy megjutalmazott Erény* című darabját, mely a forradalmi terror ellen emel szót („óh, egyedül az üldözők az elítélendők, s egyedül a türelmesek igazak”)³³, a jakobinusok megelégedik a dolgot, s a Konvent már másnap rendeletet bocsájt ki, melyben a színházakat bezárással, igazgatóikat bebörtönzéssel fenyegeti, ha azok „a közszellem megrontását vagy a királyság visszaállítását célzó darabokat tűznek műsorukra”. Hogy példát statuáljanak, Neufchâteau-t rögtön le is csukják, s a drámaíró majd csak Robespierre-ék bukása után szabadul a börtönből.

E rendelkezéseket követően a színházak már kizárólag hazafias műveket játszanak, s bár Arlequin, Párizs egyik legnépszerűbb színésze még ezután is megengedhette magának, hogy a *sans-culotte*-ok nevén gúnyolódjon,³⁴ a fő „művészi” tendencia immár egyértelműen a forradalom ideológiai igazolása és propagálása lett – és nem csak a színházakban.

A forradalom idején a zömmel írástudatlan franciák számára a szóbeli kommunikációs formák (színház, szónoklat, dalok) legalább ugyanolyan jelentőséggel bírtak, mint az újságok, röplapok, plakátok, melyek sokukra csak áttételesen hathattak: ha valaki felolvasta nekik azokat. A forradalmi dalokkal azonban közvetlenül lehetett hozzájuk szólni, a közös éneklés pedig érzelmi közösséget is teremtett a polgárok vagy egy-egy katonai egység tagjai között.

Már a forradalom kezdetén rengeteg új dal születik, a jakobinusok pedig, akik felismerik a műfajban rejlő lehetőségeket, fizetett dalszerzők csatasorba állításával próbálják még hatékonyabbá tenni propagandagépezetüket.

A dalok legfőbb „címezettjei” a frontokon harcoló katonák (harci indulók, menetdalok, ellenséggyalázók), de persze a civil polgártársak hazafias buzdítására is születnek szerzemények (a legismertebbek: a *Rajnai Hadsereg dala*, mely utóbb *Marseillaise* címen lett nemzeti himnusszá, a *Ça ira* és a *Carmagnole*).

A lelkesítő politikai dalok számának növekedési ütemét az alábbi táblázat mutatja:

1789:	116 új dal ³⁵
1790:	261
1791:	308
1792:	325
1793:	590
1794:	701

A dalok propagandisztikus jelentőségét persze a royalisták is felismerték. A királypárti sajtó elnémitása után Ange Pitou, a betiltott *Journal des Mécontents* és a *Tableau de Paris en Vaudeville* egykori szerkesztője például éveken át utcai énekesként tevékenykedik: természetesen javarészt királypárti dalokat dúdolgat 1797-es deportáltságig. A dalok terjesztésének legfőbb formája az éneklés, a hallás utáni tanulás, de igen sok dalt dobnak utcára rölapokon, illetve füzetbe gyűjtve. Egyes dalokat az újságok vagy az almanachok is leközölnek. A kinyomtatott dalokhoz kottát csak ritkán mellékelnek, mivel a verseket általában egy-egy ismert dallamra írják, s így elég arra utalni.

Szónokok, klubok, szalonok és népi társaságok

1789. július 12-én, a királyi csapatösszevonások hírére meghallva, Camille Desmoulins felszökken a *Café de Foy* egyik asztalára, s fegyverbe szólítja honfitársait: e szájról szájra terjedő felhívás nyomán kerül sor július 14-én a Bastille ostromára. A forradalmi tömegmegmozdulásokra a későbbiekben is szóbeli felhívásokkal, illetve a harangok vagy az ágyúk harcra hívó riadójelével szólítják elő otthonaikból a polgárokat, de a szóbeli kommunikáció, pontosabban a nyilvánosság előtti beszéd a forradalom hétköznapjain is rendszeressé válik.

Az abszolutizmus idején a nyilvánosság előtti megszólalás és vitatkozás csak az arisztokrácia, illetve az irodalmi szalonokban összegyűlő felvilágosult értelmiség köreiben volt jellemző. A forradalom éveiben alapvetően megváltozik a helyzet: az „átlagpolgárok” – a Nemzetgyűlés mintájára – egész Franciaországban megteremtik saját vitafórumaikat, döntéshozó centrumaikat.

A már említett, kötetlen kávéházi beszélgetések és improvizált szónoklatok csak „mellékfolyóját” jelentik annak a szóáradatnak, mely a közös politikai hitvallás alapján szerveződő klubok helyiségeiben, illetve az egy körzetben lakó polgárok szekcióülésein tör felszínre – szabályozott formában, napirenddel, vitavezető elnökkel.

E rendszeresen ülésező fórumok nemcsak azt teszik lehetővé a pogárok számára, hogy az összejöveleteken gyakran megjelenő nemzetgyűlési képviselőktől első kézből értesüljenek a törvényhozás vitáiról, határozatairól avagy a kormány intézkedéseiről, hanem azt is, hogy azonnal véleményt is nyilváníthassanak ezekkel kapcsolatban. Helyeslő vagy elutasító állásfoglalásaikat, kérényeiket, illetve egyes szónokok fontosabb beszédeit ki is nyomtatatták, s plakátokon, rölapokon, napilapokban vagy a többi politikai fórumhoz intézett körlevéllel teszik azokat publikussá.

A klub- és szekcióüléseket, illetve az egyéb, spontán módon szerveződő „hazafias társaságok”³⁶ összejöveleteit egyes politikusok – afféle „politikai barométerként” – arra használják fel, hogy a közhangulatot teszteljék. A Hegypárt vezetői gyakran először a jakobinus klub nyilvánossága elé terjesztik elképzeléseiket, s az ott elhangzott véleményeket figyelembe véve formulázzák meg javasataikat a Nemzetgyűlésben vagy utóbb a Konventben.

Egyes megyékben a klubok vagy népi társaságok rendszeresen küldenek ki a kisebb településekre, falvakba „politikai misszionáriusokat”, agitátorokat, akik igyekeznek meggyőzni a lakosságot a különböző törvények, intézkedések hasznosságáról, és egyidejűleg megpróbálják semlegesíteni az ugyancsak aktív ellenforradalmi propaganda hatásait.

A forradalom ideológiai előkészítői, az irodalmi (politikai) szalonok is tovább élnek még egy ideig, sőt újabbak is alakulnak. Az irodalmárok és filozófusok továbbra is látogatják Helvétius vagy Condorcet feleségének szalonját, csakúgy mint a dúsgazdag lapkiadó, Pankoucke nejének teadélutánjait. Az alkotmányos monarchisták előszeretettel időznek Adrien Duport-nál vagy Chambonas márkí feleségének szalonjában. A „hazafiak” Bailly-nál, Párizs polgármesterénél vagy Necker asszonynál gyűlnek össze. Később a girondisták majd Roland belügyminiszter nejénél, a jakobinusok pedig Lucile Desmoulins-nél adnak egymásnak randevút.

A szalonok a jakobinus diktatúra alatt már meglehetősen *kihaltak*: Bailly, Roland felesége és a Desmoulins házaspár vérpadra kerül, Condorcet – a halálos ítélet elől – öngyilkosságba menekül, Duport bujkál, majd emigrál. Robespierre-ék bukása után aztán a Konvent feloszlatja a jakobinusok által még életben hagyott néhány utolsó klubot, társaságot is: a Direktórium idején már újra csak a kávéházakban lehet – halkan – megszólalni.

A sajtószabadság felszámolása

Az üldözött, deportált vagy kivégzett újságírók megdöbbenően nagy száma miatt a jelen írásban nem vállalkozhatunk arra, hogy a sajtószabadság mind drasztikusabb korlátozásának történetét részletesen tárgyaljuk. A továbbiakban csupán néhány, igazi fordulópontnak tekinthető eseményre vagy intézkedésre koncentrálna próbáljuk meg felvázolni a királyság bukása utáni időszak publikációs viszonyait.

Kiindulásként célszerűnek látszik megvizsgálni a forradalom alatti újságkiadás évenkénti alakulását. Az alábbi táblázat alátámasztja a bevezetőben elmondottakat, miszerint az alkotmányos sajtószabadság időszakának hihetetlen lapáradata fokozatosan elapad 1792 után: a girondisták (a jakobinusokkal karöltve) betiltják a királypárti lapokat; az utóbb hatalomra jutó jakobinusok eltörlik a girondista sajtót, majd az „elhajló” jakobinus lapok kerülnek sorra; a thermidori Konvent, majd a Direktórium egyaránt üldözi a jakobinus és a királypárti sajtót, Napóleon pedig nemes egyszerűséggel majdnem minden párizsi újságot betilt alig néhány héttel hatalomra jutása után. Nem is nagyon tehet mást, hiszen ő maga jelenti ki: „Ha kiengedném a kezemből a sajtó gyepelőjét, három hónapig sem maradhatnék hatalmon.”³⁷

A megjelenő lapok száma³⁸

	Párizs	Vidék
1789	184	34
1790	335	52
1791	236	44
1792	216	29
1793	113	31
1794	106	23
1795	137	22
1796	105	19
1797	190	24
1798	115	21
1799	97	13

1792. augusztus 10-én este, néhány órával a Tuileriák ostroma után a felbőszült tömeg megtámadja és megöli az egyik legjelentősebb királpárti lap, a *Les Actes des Apôtres* közismert munkatársát, François Suleau-t. Lakásán egy cédula várta volna: „François, tűnj el, most még megteheted: Camille Desmoulins.”³⁹

Másnap – még a royalista sajtót betiltó augusztus 12-i határozat kihirdetése előtt – az összes királpárti lap nyomdáját megtámadják a *sans-culotte*-ok, s az újságokból az utcán raknak máglyát. A másnapi rendeletben a „közvélemény megmérgezőinek” bélyegzett királpárti újságírók menekülni, bujkálni kényszerülnek, a nyomdák felszerelését pedig a „hazafiak” között osztják szét.⁴⁰

A megtorlás ezután már intézményes formát ölt. Durosoy-t már „szabályos”, ötórás perben, rögtönítélő bíróság küldi vérpadra augusztus 25-én. Ő az első újságíró a forradalom történetében, akinek nézeteiért/írásaiért az életével kell fizetnie.

Az első, de korántsem az utolsó, hiszen a Konvent 1792. december 4-én törvénybe foglalja: „Aki Franciaországban a királyság visszaállítását, vagy bármiféle, a népszuverenitást veszélyeztető hatalom felállítását javasolja vagy megkísérli, halállal bünhődjék.” Sőt, az 1793. március 29-i újabb Konvent-rendelet már szinte bármiféle „forradalomellenes” megnyilvánulás szerzőjét, kinyomatóját és terjesztőjét is halállal fenyegeti.

E határozat azonban már sokkal inkább a girondista sajtó, mintsem az immár szinte teljesen elnémított royalista lapok ellen irányul. A Gironde és a Hegypárt harca 1793 tavaszán tetőpontjához közeledik. Robespierre saját, „egyszemélyes” lapjában (*Lettres à ses commettans*) szinte mindennap hevesen támadja a girondistákat: szemükre veti a király perében tanúsított megalkuvó magatartásukat, Dumouriez árulását, Marat és Hébert 1793. februári, illetve májusi perbe fogását.

Robespierre sajtókampánya (melyhez természetesen a többi jakobinus lap is csatlakozik) hatásosnak bizonyul. A feltüzelt *sans-culotte*-ok már március 9-én feldőlják néhány girondista lap nyomdáját, a jakobinus konventbiztosok egyes megyékben áprilistól megtiltják a girondista lapok árusítását, a május 31-i és június 2-i népfelkelés pedig arra kényszeríti a Konventet, hogy megszavazza a 22 legfőbb girondista képviselő – köztük három vezető újságíró, Brissot, Gorsas és Girey-Dupré – letartóztatását: valamennyiükre halálbüntetés vár.⁴¹

Ismeretes, hogy a vélemény- és szólásszabadságot elvben újfent biztosító 1793-as jakobinus alkotmány életbe léptetését a Konvent – a válságos hadihelyzetre való tekintettel – bizonytalan időre elhalasztotta, sőt újabb rendelkezéseivel végképp lehetetlenné tette bármiféle ellenzéki sajtó működését.

A *gyanúsakról* hozott 1793. szeptember 17-i törvény halálbüntetést helyez kilátásba mindazokkal szemben, „akik írásaikkal magukat a zsarnokság vagy a föderalizmus híveinek, avagy a szabadság ellenségeinek tüntetik fel”. Ez a rugalmasan értelmezhető megfogalmazás szinte korlátlan hatalmat biztosított a Forradalmi Törvényszék számára az újságírók fölött. A bírák éltek is a lehetőséggel. A megtorlást még az olyan gazdag és sikeres lapkiadók sem kerülhették el, mint Duplain, de a mindenre elszánt „forradalmárok” nem kímélték a sajtó „nagy öregjeit” sem: még a hajdan a Bastille-t is megjárt Linguet-t is kivégeztették.

A jakobinusok „elvszerűségét” bizonyítja, hogy véres törvényeiknek érvényt szereznek nemcsak a girondistákkal és a royalistákkal, de a régi jakobinusokkal szemben is – gondoljunk csak Jacques Roux elítélésére (aki a guillotine helyett az öngyilkosságot választja), Marcandier, Hébert és Camille Desmoulins kivégzésére.⁴²

A Direktórium idején a halálbüntetést majd felváltja a bebörtönzés, száműzetés, deportálás vagy a szimpla lapbetiltás,⁴³ de ezt az „enyhülést” a sajtószabadság gazdasági eszközökkel történő korlátozásával ellensúlyozzák. A betiltott lapok nyomdagépeit lepecsételik vagy elkobozzák, megakadályozva így, hogy az elhallgattatott újságírók – a szokásos taktikát követve – más név alatt, más címmel újraindítsák lapjukat.

Végül az 1798. szeptember 30-i rendelettel ívenként 5 *centime* bélyegadó fizetésre kötelezik az összes politikai napilapot (ez mintegy 25%-kal növeli meg az újságok előállítási költségeit), s ez az érvágás sok kisebb lapot csődbe juttat.

Így is akadnak azonban olyan „megátalkodott” újságírók, akik minden üldöztetés és gazdasági nyomás ellenére is kitartanak. Például a már többször is említett Suard, aki különböző royalista lapokat irányított mindaddig, míg a jakobinusok el nem némították ezeket, a Direktórium alatt négyszer is újraindíttja betiltott lapját (*Nouvelles Politiques*). Egy másik royalista lap, a párizsi *Véridique* szerkesztői csak ötszöri névváltoztatás és betiltás után adják fel a harcot. Az abszolút rekordot azonban egy bordeaux-i újság, a *Nouveau Journal des Journaux* kiadója, Peltier asszony tartja, aki az 1797. szeptemberi első betiltást követően még nyolcszor indítja újra lapját – természetesen mindig más címmel –, pedig közben nyomdagépeit többször is elvesztette.⁴⁴

Napóleon a sajtóra vonatkozó első rendelkezésével (1800. január 17.) 60 politikai napilapot tilt be, s mindössze 13 párizsi lap kap engedélyt a további működésre, de egy későbbi intézkedés nyomán végül csak 4 (!) marad meg közülük. Így aztán Napóleon uralma alatt a sajtóvétség elkövetésének már szinte a lehetősége sincs meg, ezért durvább megtorlásra sem igen kerül sor. Persze ha valaki lapjában Cromwellhez kezdi hasonlítani Napóleont – mint tette azt Nicolas Bonneville a *Le Bien Informé*-ban –, számolnia kell azzal, hogy újra börtönbe kerül (Bonneville-t már a jakobinus diktatúra alatt is jó időre kivonták a forgalomból), és még szabadulása után is rendőrségi felügyelet alatt marad.⁴⁵

Nagy „túlélők” azonban még ekkor is akadnak. A korábban az *Eclair* kiadó Bertin fivérek a befulladás royalista lapok (*Véridique*, *Quotidienne*, *Mémorial* stb.) olvasótáborát magukhoz vonzva egy olyan – mérsékelten jobboldali – újságot alapítanak (*Journal des Débats*), mely sikeresen átvészeli a konzulátust, a császárságot, a restaurációt, a júliusi monarchiát, az 1848-as forradalmat – működésének majd csak a második világháború kitörése vet véget.⁴⁶

Mindazonáltal a sajtó a napóleoni időszakban már nem több, mint a hatalom propagandaeszköze: a lapok meglehetősen egyformák, szürkék, erősen cenzúrázottak.

Nyoma sem marad a forradalom kezdeti időszakára jellemző sokszínűségnek, amikor a lapok neve még nyílt politikai hitvallást, szimpátiát kifejező deklaráció volt, amit gyakran egy állandó jelmondat is kiegészített – ezzel is megkönnyítve a potenciális olvasók újságválasztását. Csak néhány példa: *L'Ami du Roi* (A Király Barátja): „Szerettem őt, amikor mindenható volt, most balsorsában, imádom”; *L'Ami du Peuple* (A Nép Barátja): „Életem az igazság szolgálatában”; *Le Patriote Français* (A Francia Hazafi): „Egy szabad újság olyan őrszem, mely szüntelenül védi a népet”; *Les Révolutions de Paris* (A Párizsi Forradalmak): „A hatalmasok csak azért tűnnek hatalmasoknak, mert térdelünk előttük... Emelkedjünk fel!”

És most néhány „sokat mondó” újságnév a napóleoni időkből: *Le Moniteur*, *Le Journal de Paris*, *Le Publiciste*, *La Gazette de France*, *Le Journal du Soir* – ehhez talán nem is kell több kommentár.

Jegyzetek

- 1 „A századot, melyben élünk – írja Rousseau 1776-ban –, az különbözteti meg az előzőektől, hogy immár húsz éve módszeres és következetes szellemiség irányítja. Korábban a vélemények minden következmény vagy rendszer nélkül egyszerűen csak körbekeríttek, és az emberek gondolkodása az egymással összeütköző szenvedélyeknek kiszolgáltatva nem mutatott semmiféle állandó irányt.” *François Furet–Mona Ozouf: Dictionnaire Critique de la Révolution Française*. Paris, Flammarion. 1988. 712. (Valamennyi idézetet saját fordításomban közlöm.)
- 2 Claude Chappe találmánya, az 1794-ben üzembe helyezett „optikai távíró” csak a kormány és az egyes francia hadseregek közötti hírforgalomban játszott szerepet, mint ahogy a Montgolfier fivérek hőlégballonját is csak a hadsereg alkalmazta az ellenséges csapatmozgások megfigyelésére.
- 3 A *citoyen* szó immár nem egy passzív alattvalót, hanem a társadalom politikailag aktív tagját jelöli, amint azt Jacques Guilhaumou, a modern politikai nyelv kialakulásának kutatója is hangsúlyozza: „A három rend hagyományos megkülönböztetéséhez kapcsolódó *Tiers état* (harmadik rend) és a királyi hatalom alá rendelt alattvalók együttesét jelölő *peuple* (nép) kifejezésekkel ellentétben a *citoyen* (polgártárs) már a társadalmat alkotó szabad individuumok absztrakt Köztársaságára utal.” *Jacques Guilhaumou: La langue politique et la révolution française*. Paris, Méridiens Klincksieck, 1989. 13. és 36.
- 4 A latin nyelvet már korábban, a 17. század második felétől háttérbe szorítja a francia: a hitvitázó irodalom (reformáció és ellenreformáció) kibontakozása az anyanyelv térhódításával jár együtt: a latin nyelvű kiadványok aránya ekkortól már csak 10% körül mozog.
- 5 Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a francia forradalmi törvényhozó testületek ülései – a korban egyedülálló kezdeményezésként – nyilvánosak voltak.
- 6 *Bellanger–Godechot–Guiral–Terrou: Histoire générale de la presse française I–V*. Paris, PUF 1969. Tome I. 161.
- 7 Az 5279 fogoly közül 1250-nek volt kapcsolata a (be)tiltott sajtó világával: 450 újságíró, 199 röplapíró, 162 nyomda- vagy könyvesbolt-tulajdonos, 200 segéd és inas, 19 könyvkötőmester és -segéd, 14 rézmetsző, 206 rikkancs. *Alain Manevy: Les journalistes de la liberté et la naissance de l'opinion 1789–1793*. Paris, Bernard Grasset, 1989. 23–24.
- 8 *Histoire générale de la presse française*, Tome I. 168.
- 9 Uo. 169.
- 10 *Arthur Conte: Le 1er Janvier 1789*. Paris, Oliver Orban, 1988. 55.
- 11 Mirabeau néhány nap múlva más címmel (*Lettres du Comte Mirabeau à ses commettants*) újraindítja lapját, s ezt a második újságot már nem merik betiltani.
- 12 *Histoire générale de la presse française*. Tome I. 427.
- 13 Fréron fia viszont atyai örökségből egy radikális forradalmi lapot (*L'Orateur du Peuple*) alapít, melyben Marat-hoz hasonlóan, szélsőséges akciókra uszít: javasolja például, hogy Marie-Antoinette-et egy ló farkához kötözve vonszolják végig Párizs utcáin (igaz, e cikk után egy ideig bujkálnia kell). *Claude Manceron: La Révolution Française*. Paris, Renaudot et Cie, 1989. 265–266.
- 14 *Jean Robiquet: La vie quotidienne au temps de la Révolution*. Paris, Hachette, 1938. 8–9.
- 15 *Jean-Paul Bertaud: La vie quotidienne en France au temps de la Révolution*. Paris, Hachette, 1983. 134.
- 16 *G. Arbellott–B. Lepetit: Atlas de la Révolution Française*. Paris, E.H.E.S.S., 1987. Tome I. 39.
- 17 Hébert lapja annyira népszerű volt, hogy többen is hamisították, vagyis az eredeti lap címét, jelmondát, formátumát megtartva, stílusát utánozva az újságnak 4–5 „kalózkidítása” is született. Ezért került utóbb az igazi, Hébert által írott *Père Duchesne* címlapjára az alábbi jelige: „Én vagyok az igazi Père Duchesne ...” (A pontok helyén egy – a mai nyomdafestéket már nem tűrő – napjainkban is élő, egyes körökben köztűszóként használt „népies” kitétel állt.)
- 18 1793. november 13-i, első Konvent-beli felszólalásában.
- 19 A Nemzetgyűlést a Nemzeti Gárda követségének tagjaként üdvözlő gránátos e szavakkal fordul a képviselőkhez: „Kételkedhetünk-e akár csak egy pillanatig is a győzelemben, mikor e fenséges szenátus sorában ott találjuk a Démoszthenészeket, a Mirabeau-kat, a francia harcosok között pedig Pelopidészeket és Brutusokat?” *Claude Mossé: L'Antiquité dans la Révolution Française*. Paris, Albin Michel, 1989. 83.
- 20 Marat, *Textes choisis*. Szerk.: *Michel Vovelle*, Paris, Editions Sociales, 1963. 179.
- 21 *Albert Soboul: La civilisation et la révolution française, I–III*. Paris, Arthaud, 1982. Tome II. 95.
- 22 *Jacques Guilhaumou: i. m.* 16.
- 23 *Robert Muchembled: Société et mentalités dans la France moderne*. Paris, Armand Colin, 1990. 140–141.

- 24 *Jeremy D. Popkin*: Revolutionary news. The press in France. Duke University Press, 1990. 82–83.
- 25 *Edna Hindie Lemay*: La vie quotidienne des députés aux Etats-Généraux. Paris, Hachette, 1987. 56.
- 26 *Arthur Conte*: i. m. 61. Beaumarchais – tekintélyes pártfogóinak köszönhetően – végül mindössze öt napig raboskodott.
- 27 Ez a nevet vette fel a „királyi” *Comédie-Française* néhány hónappal a Bastille bevételé után.
- 28 Részlet a cikkből: „Néhány napja, az október 18-i *Journal de Paris*-ban hosszú elmélkedést olvashattunk, melyben a szerző nyilvánvalóan azt igyekezett bebizonyítani, hogy ahhoz, hogy valóban szabadok legyünk, mindenképpen érvényben kell hagyni a színházakra vonatkozó régi, önkényes rendelkezéseket.” *Daniel Hamiche*: Le théâtre et la révolution. Paris, Union Générale d’Editions, 1973. 57.
- 29 *Daniel Hamiche*: i. m. 267–268.
- 30 *Jean Robiquet*: i. m. 51.
- 31 *Jean-Paul Bertaud*: i. m. 160.
- 32 *Daniel Hamiche*: i. m. 161.
- 33 *Claud Manceron*: i. m. 263.
- 34 „Franciák, kik este-reggel / Itt járkáltok csupasz seggel,
öltözzetek tisztességgel! / Ne tartsatok e népséggel,
Az álhazafi csürhével!
- Tényleg azt hiszitek, / A csupasz segg – sikk?
S erényről árulkodik? / Nem ismerne rátok atyátok:
Vegyétek hát vissza a gatyátok!”
- Jean-Paul Bertaud*: i. m. 153–154. (A forradalom kispolgári vagy proletársorból származó harcias hívei megtevésztő nevük dacára nem *nadrágtalanok*, pusztán csak a *culotte* – a nemesek által viselt térdnadrág – viselésétől tartózkodtak, s durva posztóból készült hosszúnadrágban jártak.)
- 35 *Jean-Paul Bertaud*: i. m. 169.
- 36 Az egyik első „hazafias társaság”, Claude Dansard körének működéséről a *Le Chronique de Paris* 1790. november 21-i cikkében a következőképpen számol be: „Egy hazafias érzelmektől vezérelt fogadós minden este összehívja a kerület kézműveseit, zöldség- és gyümölcsárúsait feleségeikkel és gyerekeikkel együtt a Saint-Honoré utcai jakobinus terembe, hogy felolvassa és megmagyarázza nekik a Nemzetgyűlés határozatait. E célból minden alkalommal hoz magával egy gyertyát és tűzszerszámot, és amikor legutóbb a gyertyaláng már éppen kihunyini készült, néhány kézműves gyorsan összeadta a szükséges pénzt, hogy egy újabb gyertyát vehessenek, mely lehetővé tette az ülés folytatását egészen este tízig.” *Edna Hindie Lemay*: i. m. 131.
- 37 *Jean-Paul Bertaud*: La France de Napoléon. Paris, Messidor/Editions Sociales, 1987. 168.
- 38 Histoire générale de la presse française. Tome I. 436. A vidéken megjelenő lapok száma jóval nagyobb lehetett, a fenti adatok a párizsi Bibliothèque Nationale gyűjteményére vonatkoznak.
- 39 *Alain Manevy*: i. m. 217.
- 40 Így tesz szert végre Marat is saját nyomdára, de csak rövid ideig, a Charlotte Corday-val való „balszerencsés” találkozásig (1793. július 13.) örülhet neki.
- 41 A később letartóztatott, Girondé-szimpatizáns Jean-Louis Carra, a *Les Annales Patriotiques et littéraires* szerkesztője is velük együtt kerül majd vörpadra.
- 42 Marcandier, Hébert és Desmoulins özvegyeinek elítélését és lefejezését viszont már nem igazolhatja semmiféle „elv”.
- 43 Babeuföt és Darthét nem újságírókként, nem a *Le Tribun du Peuple*-ben megjelentetett írásaikért, hanem az *Egyenlők összeesküvésének* irányítóiként ítélik el és végzik ki 1797-ben.
- 44 *H. Gough*: The Newspaper Press in the French Revolution. Chicago, Illinois, The Dorsey Press, 1988. 144–146.
- 45 *Claud Manceron*: i. m. 94.
- 46 *Jeremy D. Popkin*: The Right-Wing Press in France, 1792–1800. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1980. 171.